

VYBRANÉ SOUVISLOSTI SŇATKOVÉHO A RODINNÉHO CHOVÁNÍ V ČR V MEZINÁRODNÍM POROVNÁNÍ¹

SOME CIRCUMSTANCES OF FAMILY BEHAVIOUR IN THE CZECH REPUBLIC IN CROSS-NATIONAL COMPARISON

Věra Kuchařová

Abstract

It is an overall trend in modern societies that marriage and family behaviour has been changing over the last few decades. Despite common basic features the specifics of this development vary in individual countries. They are based on cultural, social and economical inequalities of countries as well as on their family and social politics. Particular indicators of demographic behaviour therefore make up more or less consistent complex in each country. Nationally different features may be envisaged also in the way how characteristics such as gender division of labour, work-life balance, employment rates of mothers (of young children), intergenerational solidarity etc. differs between various family patterns. Some of the mentioned differences are analysed in this paper on the basis of international data from the project "Generation and Gender Survey".

Klíčová slova: demografické chování, porodnost, stabilita rodiny, formy rodinného a partnerského soužití, slad'ování rodiny a zaměstnání

Úvod

Partnerské a rodinné chování je v ČR dlouhodobě charakterizováno vysokou rozvodovostí a nověji též prosazujícím se trendem růstu podílu nesezdaných párů, včetně párů zakládajících rodiny. Spolu se snížením porodnosti ve srovnání se sedmdesátými i osmdesátými lety minulého století a prosazováním se fenoménu singles se tak vytváří celé spektrum forem rodinného soužití, ve kterém žijí dnešní dospělí lidé a jejich děti. ČR se tím nevymyká z obecných procesů demografických proměn v globalizovaném světě [srv. např. Thompson, Mc Lanahan, Curtin, 1992, Sobotka et al. 2008, Sobotka, Toulemon 2008, Kreyenfeld, Konietzka, Hornung 2009]. Vystávají z toho mj. dvě otázky: zda a nakolik se odlišné formy soužití promítají do reprodukčního chování a zda a nakolik se liší běžný život jedinců žijících v různých rodinných formách (čili jak se formy soužití odrážejí v ostatních součástech života jedince). Dalším krokem v poznávání souvislostí soudobých proměn demografického chování by bylo poznání vzájemného vztahů mezi naznačenými okruhy, tj. demografickým chováním, plněním rodinných funkcí a soukromým životem jedince

¹ Článek byl zpracován v rámci projektu „Aktivní stárnutí, rodina a mezigenerační solidarita“ (registrační číslo 2D06004) Národního programu výzkumu II, podpořeného Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR, a v rámci Plánu výzkumné činnosti VÚPSV v.v.i. na rok 2009

(v podstatě z hlediska jeho profese a dalších aktivit). Vzhledem k proměnlivosti životních podmínek a životního cyklu je obtížné tyto otázky „jednoduše“ zodpovědět, je možné se ke skutečnému obrazu jen přiblížit postupnými kroky. Zde bych chtěla jeden z možných kroků podniknout, a to srovnáním situace ve vybraných zemích zjišťované výběrovým šetřením a v průřezovém pohledu. Je to výsledek počátečního mapování dané problematiky, na která mají navázat další analýzy.

Základními východisky úvah jsou trvale vysoká rozvodovost v ČR (stále ve velkém rozsahu spojená se ztrátou /přítomnosti/ jednoho rodiče závislých dětí), zvyšování počtu nesezdaných soužití a počtu dětí narozených mimo manželství a počtu osamělých matek. Z hlediska stability manželství (partnerství) a jejich souvislostí s plodností a ekonomickými podmínkami rodin (vč. ekonomické aktivity atd.) hraje svoji roli i zvyšování věku při (prvním) porodu.

ČR se těmito tendencemi zařazuje mezi země ekonomicky a „demograficky“ vyspělé, ale i v okruhu těchto zemí existují nemalé odlišnosti. To se týká jak demografického chování, tak ekonomických a sociálních souvislostí (dopadů) různých forem soužití. Jejich spektrum je široké s ohledem na variabilitu soužití po intergenerační a intragenerační linii. V této stati se zaměříme na vybrané formy nukleární (čisté) rodiny a bezdětné jednotlivce. Objektem analýzy tedy budou jednotlivci s dětmi (neúplné rodiny) nebo bez (reální nebo potenciální „singles“), a v tom jako zvláštní kategorie jednotlivci mající partnera, který s nimi nežije, dále pak partneři s dětmi nebo bez, a to v odlišení nesezdaných soužití a manželských párů. Předmětem analýzy je variabilita vzorců rodinného chování a hledání možností jejich utřídění. Předběžnou obecnou hypotézou je předpoklad, že vysoká komplexnost determinant rodinného chování a jeho proměn neumožňuje jeho jednoduchou typologizaci, stejně jako předvídat vytváření a fungování těchto vzorců podle známých vnějších podmínek.

Ve stati jsou analyzována data mezinárodního longituninálního výzkumu „*GGG: Muži a ženy v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy (GGG: Generations and Gender Survey)*“, uskutečněného v rámci programu PAU-UNECE. Sběr dat proběhl v ČR roce 2005 na reprezentativním souboru 10006 osob ve věku 18-79 let. Velikosti národních souborů dalších zemí se pohybovaly od 8 161 v Nizozemí po 13 540 v Maďarsku.

Stručná charakteristika demografické situace sledovaných zemí a jejich odlišností na základě statistických dat

Pro vytvoření základní představy o demografickém profilu zemí, které jsou zde dále analyzovány na datech GGS, jsou v tab. 1 shromážděny základní ukazatele relevantních demografických jevů. Podle těchto dat lze „typické“ či nejvýraznější rysy sledovaných zemí charakterizovat následovně. Uváděny jsou hlavně hrubé míry navzdory jejich problematičnosti, protože je využit zdroj, který kromě evropských zemí uvádí data za Gruzii, která v dosud dostupných datech GGS reprezentuje jako zatím jediná mimoevropské společnosti. Gruzie je do analýzy zahrnuta i proto, že tato země se více liší od ostatních, a tím umožňuje zřetelněji poukázat na některé vlivné faktory demografického chování (a částečně také na rysy společné pro jinak hodně rozdílné společnosti). Dále sledované země se při pohledu na statistická data z hlediska základních ukazatelů demografického chování dost liší (tab. 1).

Tab. 1: Vybrané demografické ukazatele analyzovaných zemí za rok 2007

	Hrubá míra sňatečnosti	Hrubá míra rozvodovosti	Hrubá míra porodnosti	Úhrnná plodnost	Podíl živě narozených mimo manželství - %
Bulharsko	3,9	2,1	9,8	1,42	50,2
ČR	5,5	3,0	11,1	1,44	34,5
Francie	4,2	2,2*	12,8	1,98	50,5*
Maďarsko	4,1	2,5	9,7	1,32	37,5
Německo	4,5	2,3*	8,3	1,39	30,0
Nizozemí	4,5	2,0	11,0	1,71	39,7
Gruzie	5,7	0,5	11,2	1,45	43,9

Zdroj: Eurostat. Lanzieri G., *Population in Europe 2007: first results. Statistics in focus 81/2008*

* rok 2006

ČR od ostatních zemí odlišuje nejvyšší (a stabilizovaná) rozvodovost, ale také stále ještě poměrně vysoká sňatečnost. Francie je známa vysokou porodností, ale je tam též vysoký podíl mimomanželsky narozených dětí. Sňatečnost je střední a dále klesá [příčiny uvádí např. Paloncyová 2009]. V Německu klesá sňatečnost a od poloviny tohoto desetiletí postupně nepatrně vzrůstá porodnost. V Bulharsku se demografické chování aktuálně dynamicky mění, je tam mezi sledovanými zeměmi nejnižší sňatečnost (dále klesá) a průměrná rozvodovost (roste). Již dnes vysoký podíl mimomanželských porodů postupně vzrůstá. Gruzie se vyznačuje nejvíce tradičními rysy. Je v ní nejvyšší sňatečnost, nejnižší (stabilizovaná) rozvodovost, ale také velký podíl mimomanželských porodů (jejich podíl klesá). Ostatní země vykazují všechny ukazatele v podstatě v průměrných hodnotách.

Struktura forem soužití – sociální diference

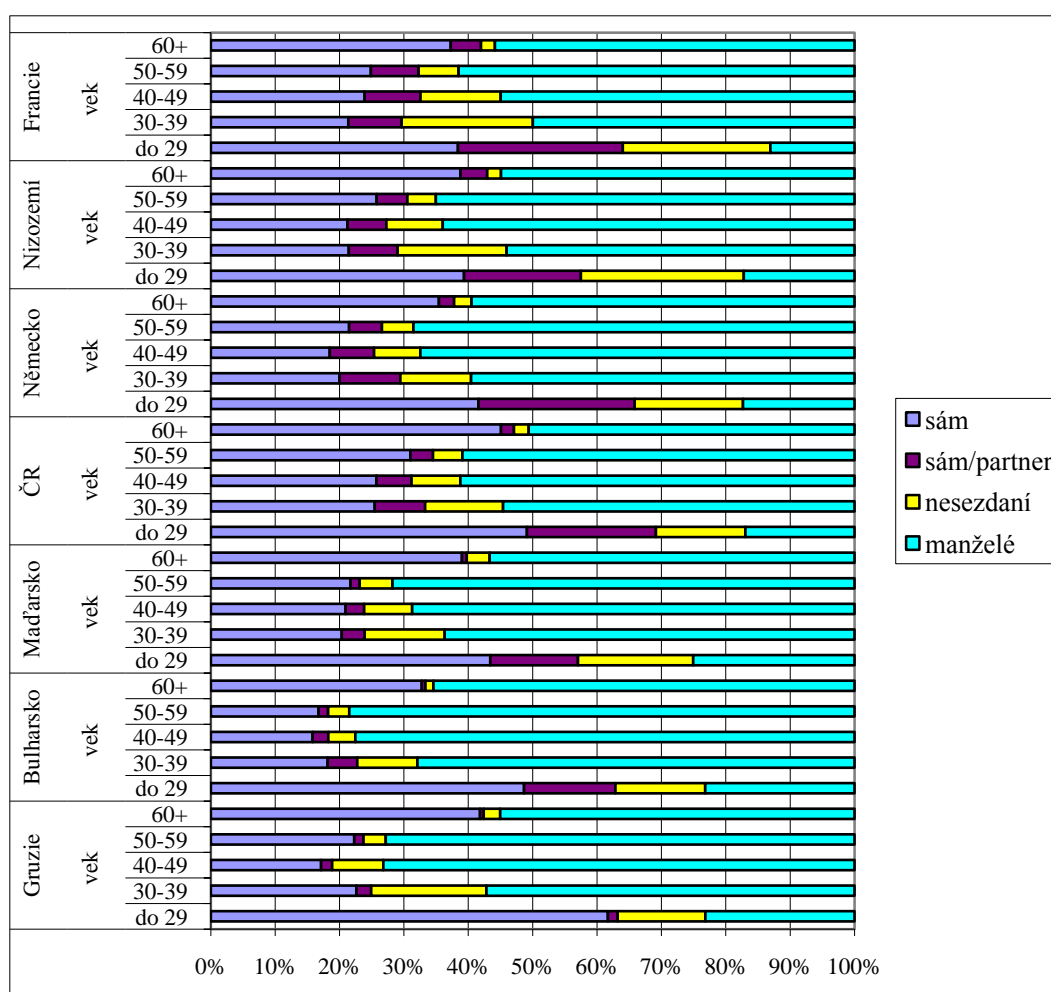
Rozšiřování forem rodinného soužití a zvyšování počtu a podílu lidí žijících alternativními formami rodinného života je vysvětlováno z hlediska subjektivních i externích vlivů [srv. např. Gauthier, Philipov 2008]. Je to spojováno s několika vývojovými proměnami, probíhajícími nejprve v západních či ekonomicky vyspělých zemích a postupně pronikajícími do zemí v dalších částech světa. Jednak se hledají souvislosti se změnami v hodnotově normativní oblasti, z čehož vychází např. teorie druhého demografického přechodu [Lesthaeghe, van de Kaa 1986, Rabušic, Chromková 2007] nebo preferenční teorie [Hakim 2000]. Vedle toho je vlivným konceptem vysvětlení změn demografického chování strukturálními vlivy, počínaje institucionálními změnami až pro obecné trendy modernizace a globalizace. Někteří autoři poukazují na vliv zcela konkrétních ekonomických podmínek, působících v postsocialistických zemích v posledních dvou dekadách, jmenovitě na jejich negativní důsledky pro život mladých generací [Rychtaříková 2008]. Méně často jsou analyzovány ty dopady ekonomických podmínek, které jsou spjaty s pozitivními (či spíše pozitivními) projevy společensko-ekonomických změn, jako je zvyšování vzdělanosti, snižování fyzicky náročné práce, rozšiřování potenciálu volného času a také např. snižování genderových nerovností². Velká pozornost je v poslední době věnována roli rodinné politiky (spolu s dalšími relevantními veřejnými politikami) v „usměrňování“ demografických trendů, ale i velmi renomovaní autoři docházejí spíše k nejednoznačným závěrům a volají po dalších analýzách [mj. Vienna Yearbook 2008]. Zde není záměrem zkoumat podrobně vliv různých faktorů, ale spíše jen popsat projevy jejich působení z vybraných hledisek.

Nejobecnějším způsobem ověření závislosti demografického chování na strukturálních vlivech může být porovnání incidence různých forem rodinného soužití v zemích (obr. 1 a 2), které se liší mírou ekonomické rozvinutosti, charakterem rodinné a sociální politiky a

² Jakkoliv je vyšší vzdělanostní úroveň a zaměstnanost žen či např. rozšíření jejich společenské a politické angažovanosti apod. vždy zmiňováno, hlubší analýzy souvislosti mezi změnami demografického chování a rozšiřování genderové rovnoprávnosti se v podstatě neprovádějí.

kulturními tradicemi a dalšími ukazateli. Námi sledované země³ se liší ekonomickou vyspělostí (tvoří zhruba tři odlišné typy) i v hodnotové a kulturní oblasti (zde lze ovšem hůře hledat nějakou typologii, odlišnosti jsou subtilnější) a liší se i v rodinné politice a v tzv. family režimu⁴. Porovnání struktury forem rodinného soužití v těchto zemích má tedy své opodstatnění.

Protože v rámci životního cyklu člověk prochází různými formami rodinného soužití (nejméně dvěma, spíše třemi ze čtyř sledovaných), je třeba se nejdříve podívat, zda se země liší v závislosti výskytu etap rodinného cyklu na věku jedince. Míra závislosti na věku je podle koeficientu kontingence ve všech zemích téměř shodná a vysoká (CN⁵ ve výši 0,37-0,41). Jak se to projevuje odlišnou strukturou forem rodinného života v jednotlivých věkových kohortách, ukazuje obr. 1. Je to způsobeno jak vývojovými změnami demografického chování (odlišného u různých generací), tak vlivem rodinného cyklu (v době vysoké rozvodovosti a odkladu sňatků lidé v jeho rámci častěji střídají různé formy rodinného soužití⁶).

Obr. 1: Struktura forem soužití – rozdíly podle věku uvnitř sledovaných zemí

Pozn.: sám=respondent žije sám a nemá partnera („vážnou známost“); sám/partner = respondent bydlí sám, ale má partnera žijícího v jiné domácnosti

³ To, které země jsou zde sledovány, není výsledkem záměrného výběru. Jsou to země, z nichž máme nyní k dispozici datové soubory v rámci projektu GGS. Přesto reprezentují jistou varietu společností lišících se z uvedených hledisek.

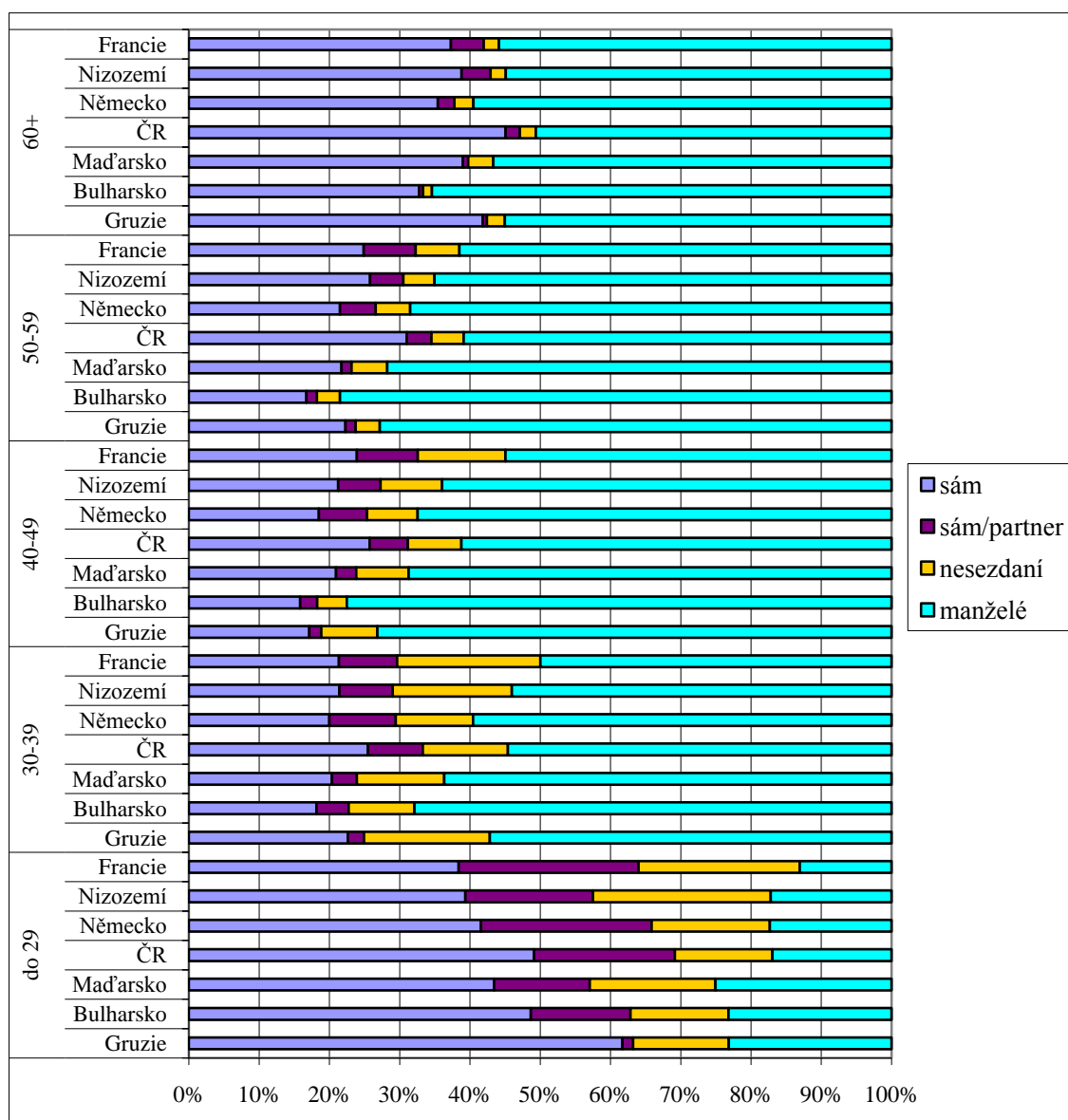
⁴ V rámci vládních politik hraje zásadní roli rodinná a sociální politika země spolu s politikou rovných příležitostí. Ty bývají souhrnně označovány jako „family regime“ nebo „family welfare“.

⁵ koeficient kontingence měří závislost nominálních znaků

⁶ Nejtrvalejší mezi formami partnerského soužití je stále manželské soužití, jak ukazují i zde uvedená data GGS.

Oproti tomu odlišnosti mezi zeměmi ve formě soužití v rámci věkových kohort (obr. 2) jsou méně výrazné, ale stále statisticky významné (CN ve výši 0,14-0,24), přičemž se velikost CN přímo úměrně snižuje s věkem. Země se nejvíce liší ve struktuře soužití v nejmladších kohortách, což lze pokládat za projev buď odlišných preferencí nebo odlišných možností, příp. kombinace obojího. Vznikají zde dvě skupiny zemí z hlediska partnerského chování. Východoevropské země a Gruzie vykazují jisté podobnosti větším podílem osob nemajících (nikde žádného) partnera⁷ a naopak větším podílem osob žijících v manželství ve srovnání se západoevropskými zeměmi. Dá se z toho vyvodit převaha tradičního sňatkového chování, charakterizovaného přímými sňatky, uskutečněnými spíše v nižším věku, a větší stabilitou manželství. Jak však ukážeme dále, nemusí se s tím vůbec pojit tradiční formy rodičovského chování. Liberálnější pojetí partnerských vztahů v západních zemích se potvrzuje především menším podílem manželských párů ve všech věkových kohortách a relativně větším podílem jednotlivců, nikoliv však menším zastoupením nesezdaných párů ve srovnání se zeměmi „východního okruhu“. Ačkoliv Maďarsko a ČR představují jakousi přechodnou fázi mezi zde pracovně vymezeným východem a západem, lze přiřadit Maďarsko spíše k východním zemím a ČR spíše k západním. Problematičnost takového rozdělení lze však ilustrovat jednak dále zde uvedenými národními charakteristikami (ne vždy lze vést takovouto jednoduchou linii), a jednak mírou rozvodovosti (zde podrobně nesledovanou), která dosahuje nejvyšších hodnot v zemích na obou stranách této pomyslné linie. Toto východo-západní dělení se s rostoucím věkem postupně vytrácí a země se v charakteristikách sňatečnosti a vzorcích partnerského soužití sbližují a vykazují spíše individuální dílčí odlišnosti.

⁷ Zde i v celém dalším textu je rozlišeno, zda partner žije sám a ani (jinde) nemá partnera nebo sice žije (bydlí) sám, ale má „blízkého“ partnera. V tabulkách a grafech je první případ označen jako „sám“, zatímco druhý případ jako „sám/partner“.

Obr. 2: Struktura forem soužití – rozdíly podle zemi v rámci věkových kategorií

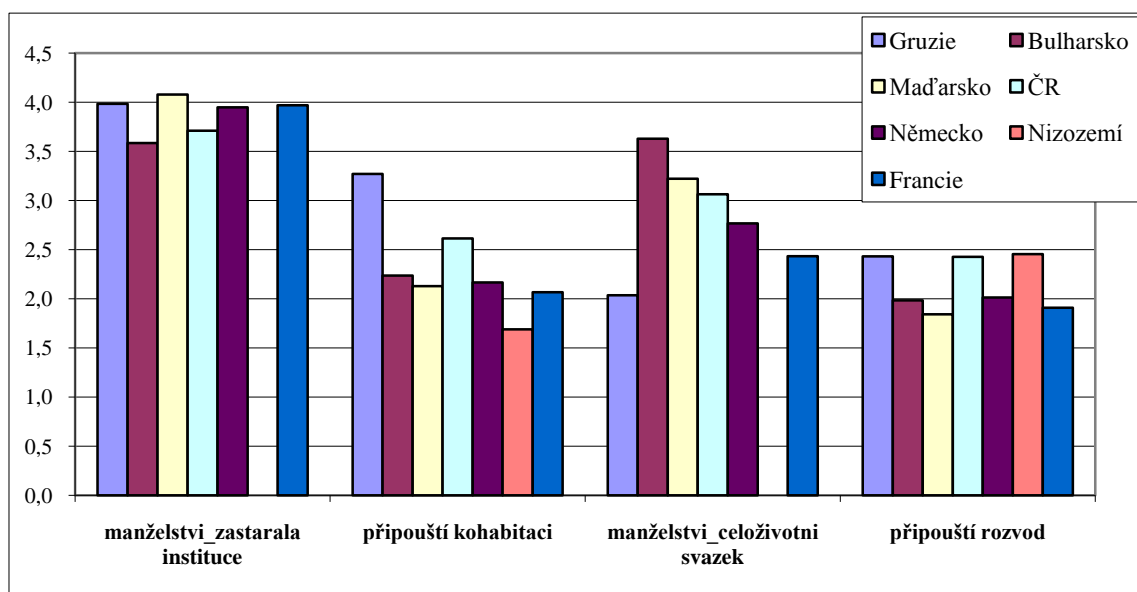
Data dále ukazují, že kohabitace se dnes ve všech zemích vyskytuje především v (nej)mladších věkových kohortách (u svobodných) a ve středním věku (u rozvedených). Pokud se bude doba trvání nesezdaných soužití mladých jako častěji „celoživotně“ plánovaných rodinných forem prodlužovat, bude se jejich výskyt přenášet i do vyšších věkových kategorií svobodných jedinců. Západní a východní země se liší i zastoupením té formy soužití, kdy partneři nežijí ve společné domácnosti. Tento způsob je v západoevropských zemích častější, než v ostatních. Dá se předpokládat, že je tam i častěji výsledkem volby, zatímco v méně rozvinutých zemích to může být i projev nedostatečných bytových či obecně ekonomických podmínek.

Vzhledem k proporcím sledovaných čtyř forem rodinného soužití v jednotlivých zemích a věkových skupinách se ukazuje, že obecně se rozhodnutí o uzavření sňatku uskutečňuje po třicátém roku věku. V zemích východního okruhu a v Německu je to však dříve. Sňatkový věk je známým ukazatelem odlišnosti demografického chování v různě ekonomicky a demograficky rozvinutých zemích. Data GGS naznačují, že v zemích s vyšším výskytem nesezdaných soužití lidé začínají partnerskou dráhu dříve a déle zde asi trvá partnerství na zkoušku. Po čtyřicátém roku věku se už souhrnný podíl manželství a partnerství

nezvyšuje. V západních zemích se pak vyskytuje vyšší podíl soužití formou LAT (living apart together -partnerství bez soužití v jedné domácnosti). Bude to ovlivněno především faktem, že stále převládá chápání nesezdaného soužití jako přípravy na manželství a zase asi spíše ve východněji položených ze sledovaných zemí.

Díličí pohled na vliv hodnotových orientací na demografické chování poskytuje analýza souvislostí mezi formami rodinného chování a vybranými ukazateli rodinných postojů. Těmi jsou čtyři otázky, z nichž dvě vyjadřují postoje k manželství a kohabitaci a dvě k možnosti či „vhodnosti“ rozpadu manželství⁸. Ohledně rozpadu manželství se lidé žijící v různých formách soužití dost shodují, a to včetně jisté diskrepance mezi jednotlivými indikátory těchto postojů. Na jedné straně by se podle převažujících názorů manželství nemělo rušit, ale na straně druhé dotázaní vyjadřují velkou toleranci k rozvodům za určitých okolností, a to dokonce i když se rozpad manželství dotýká dětí. Za tímto zdánlivě shodným přístupem lze tušit odlišné motivace obdobných postojů u lidí reálně žijících v různých formách partnerství. Sezdaní tím spíše zdůvodňují svou volbu života v manželství, zatímco nesezdaní tak vyjevují jeden z (možných) důvodů nelegalizovaného soužití [srv. Hamplová 2006, Palonciová 2009].

Mezi sledovanými zeměmi existují podstatné názorové rozdíly (obr. 3). Nejliberálnější postoje vykazuje Nizozemí a Bulharsko, zatímco nejtradičnější nacházíme v Gruzii (podle očekávání) a ve Francii (očekávání byla trochu jiná). Pokud jde o odlišnosti v postojích k manželství v závislosti na aktuální formě rodinného soužití, největší jsou v Bulharsku, ČR a Francii. Jsou to země s různým reálným výskytem manželství a nesezdaného soužití. Variabilita postojů ke „správnosti“ kohabitace je nižší (nejdiferencovanější jsou v ČR, Bulharsku a Německu). Ještě menší je diferencovanost postojů k závaznosti manželství (zde je největší diferenciaci v Maďarsku, Gruzii a Bulharsku) a k rozvodům (zde je jistá diferenciaci v Nizozemí a Německu a Bulharsku). Vazba mezi postojovými orientacemi a chováním celkově není zcela prokázána. Těsnější se zdá být v Bulharsku.

Obr. 3 Průměrné hodnoty postojů k rodině podle zemí*

* Čím nižší hodnota, tím vyšší souhlas s tvrzením v otázce. Nizozemský dotazník obsahoval pouze dvě z této baterie otázek.

⁸ Otázky zněly: a. Manželství je zastaralá instituce; b. Je v pořádku, když spolu mladí lidé žijí aniž by plánovali uzavřít sňatek; c. Manželství je svazek na celý život a nemělo by být nikdy zrušeno; d. Je v pořádku, když se manželé, jimž to v manželství neklape, rozvedou, i když mají děti.

Názory na první tvrzení se ve všech zemích liší podle věku, ale v žádné podle pohlaví či vzdělání. Postoje k druhému tvrzení se liší i podle vzdělání (ve všech zemích kromě ČR, nikde příliš markantně). Manželství jako celoživotní svazek chápou odlišně lidé různého věku, vzdělání zde má malý vliv, ale nikoliv v ČR a Gruzii. Postoje k rozvodům jsou věkem diferencovány s výjimkou Maďarska, pohlaví má malý vliv ve všech západních zemích a vzdělání diferencuje výrazněji v Bulharsku, Nizozemí a v Gruzii. Tato poněkud nepřehledná sumarizace koresponduje s jednou z výchozích hypotéz této stati, že rodinné chování se utváří pod vlivem obdobných faktorů, které však v jednotlivých zemích nabývají specifických konstelací. Důsledkem je, že je obtížné identifikovat sociálně demografické skupiny, které se vyznačují nějakým typickým chováním.

Připojíme-li k hodnotám manželství ještě hodnoty rodičovství⁹, lze pomocí faktorové analýzy specifikovat celkové postoje populace jednotlivých zemí k rodinnému životu, a to prostřednictvím dvou faktorů, které v souhrnu vyčerpávají 52 % variance. Nevytvářejí protikladné postoje, spíše každý zobrazuje důraz na jiné aspekty rodinného života – tab. 1. První lze, nutně nepřesně, nazvat „individualistický“, protože obsahuje zejména postavení dospělého jedince a zahrnuje tyto zkráceně popsané ukazatele: akceptaci kohabitanace a rozvodu, zastaralost manželství a nelpění na jeho trvalosti, akceptaci svobodného rodičovství (týká se především otázek partnerství). Druhý faktor lze nazvat „rodinný“, protože akcentuje rodičovství a potřebu úplné rodiny a též trvalost manželství. Průměrná faktorová skóre ukazují na jistou nezávislost chápání manželství a rodičovství, které je výraznější v některých zemích (ČR, Bulharsko i Německo)¹⁰. Zastoupení faktorů v jednotlivých národních souborech dost dobře ilustruje kulturně hodnotové odlišnosti sledovaných zemí. Dělicí linie mezi západem a východem zde neplatí, protože existují větší rozdíly uvnitř takto vymezených celků, zvláště výrazný je mezi Francií a Německem¹¹. Rozdíly jsou i mezi zeměmi, podle jiných ukazatelů podobnými – Gruzii a Bulharskem. Francouzi ukazují jakýsi vlažný přístup k oběma aspektům (faktorům). Větší jsou rozdíly mezi zeměmi u druhého faktoru.

Tab. 1: Průměrná faktorová skóre postojů k manželství a rodičovství podle zemí*

země	1. faktor	2. faktor	N
	individualistický přístup	rodinný přístup	
Gruzie	0,684	0,464	10000
Bulharsko	-0,206	-0,164	12611
Maďarsko	-0,381	0,584	12737
ČR	0,169	-0,224	9734
Německo	-0,077	-0,826	9291
Francie	-0,033	-0,016	9691
celkem	0,000	0,000	64063
Forma soužití			
sám	-0,052	-0,098	19527
sám/partner	-0,359	-0,391	3954
nesezdání	-0,424	-0,072	5654
manželé	0,142	0,115	34656
celkem	0,001	0,002	63791

* škály odpovědí byly upraveny tak, aby hodnota 1 vyjadřovala liberálnější postoj a hodnota 5 tradičnější pro-rodinný postoj

S výjimkou Gruzie a Maďarska a trochu i Německa zde mají vliv generační rozdíly. Projevuje se to v ostatních zemích tím, že silné odmítání netradičních rodinných forem nejstarší generací v souhrnu „překrývá“ více liberální postoje těch mladších. Vzdělání

⁹ Odpovědi na otázky: e. Žena potřebuje mít děti k naplnění svého života; f. Muž potřebuje mít děti k naplnění svého života; g. Aby dítě šťastně vyrůstalo, potřebuje domov s oběma rodiči; h. Žena může mít dítě jako svobodná, i když nechce mít trvalý vztah s mužem.

¹⁰ Tuto relativní nezávislost zjišťujeme i v jiných výzkumech (např. Kuchařová 2003).

¹¹ Nizozemský dotazník neobsahoval všechny otázky a do faktorové analýzy nemohlo být Nizozemí zahrnuto.

významně diferencuje tyto postoje ve Francii, méně v Německu a Bulharsku a téměř vůbec v ostatních zemích. Diferencovaností hodnotových orientací lze variabilitu rodinného chování vysvětlit zřejmě pouze v širším kontextu.

Projevy nestability partnerského života

Další důležité charakteristiky demografického chování, kterou je stabilita partnerského soužití, se v tomto článku dotkneme pouze okrajově. Podle statistických dat má mezi sledovanými zeměmi nejnižší stabilitu manželství Česká republika, nejvyšší má Gruzie a poměrně vysokou Francie. Ostatní země jsou na tom z tohoto hlediska velmi podobně. Když odhlédneme od toho, že rozvodovost patří k tomu demografickému chování, které je silně ovlivněno institucionálními podmínkami, lze rozvodovost chápat jako výraz kulturně normativního systému dané země (tolerance k rozvodům) i důsledek ekonomických podmínek (ekonomické dopady rozvodu na původní partnery, ekonomická samostatnost žen). Z hlediska deklarovaných postojů k rozvodům se však sledované země příliš neliší, ve všech zjišťujeme relativně vysokou míru tolerance. Postoje se tedy promítají do reálného chování v závislosti na dalších vlivech. Fakt, že nižší rozvodovost vykazují ekonomicky méně vyspělé z našich sedmi zemí, ale také ty nejvyspělejší, ukazuje nejednoznačnost vlivu ekonomických souvislostí.

Vraťme se k otázce, jak se rozvodovost a nestabilita nelegalizovaných partnerských soužití promítá do forem rodinného života. Průřezový pohled neskýtá velké možnosti zjistit, zda rozvedení spíše žijí osaměle nebo vstupují do nových svazků. Soustředíme se zde pouze na popis toho, nakolik jsou námi sledované aktuální rodinné konstelace výsledkem „jednoduché“ životní dráhy nebo vícenásobných partnerství. Nebudeme rozlišovat manželství a nesezdaná soužití.

Dynamičtější pohled je zatím k dispozici za Českou republiku (základní charakteristiky ukazuje tab. 2). Data GGS ukazují, že tři čtvrtiny lidí ve věku 18-79 let žily do doby konání výzkumu někdy ve svém životě s partnerem, ať už v manželství nebo v nesezdaném soužití, přitom polovina lidí zažila pouze jediné, „aktuální“, partnerství. Častější bylo ve všech generacích soužití manželské, a to při společném soužití v době výzkumu podílem 89 % manželství proti 11 % kohabitací. Po rozpadu prvního manželství se již nikdy neprovdalo 68 % žen a neoženilo 62 % mužů. Z hlediska dnešních charakteristik osob, které byli někdy rozvedené, se potvrzuje delší doba po rozvodu bez uzavření dalšího manželství mezi ženami (s nezletilými dětmi) oproti mužům a mezi lidmi rozvedenými ve vyšším věku. Ukazuje se sklon opatrněji legitimizovat další partnerství mj. i tím, že doba nesezdaného soužití s partnerem, s nímž je uzavřen druhý a další sňatek, bývá delší, než před prvním sňatkem. Lidé v minulosti dvakrát rozvedení častěji žijí v dalším partnerství bez sňatku¹².

Tab. 2: Počty rozvodů podle aktuální formy rodinného soužití – Česká republika

respondent dnes žije:	Počet rozvodů v dosavadní životní dráze			
	0	1	2	N
v manželství	93,8	5,9	0,3	5772
v nesezdaném soužití	76,4	21,4	2,3	664
sám/a v domácnosti*	82,9	16,0	1,1	643
sám/a zcela	82,4	16,1	1,5	2912
celkem	88,6	10,6	0,8	9991

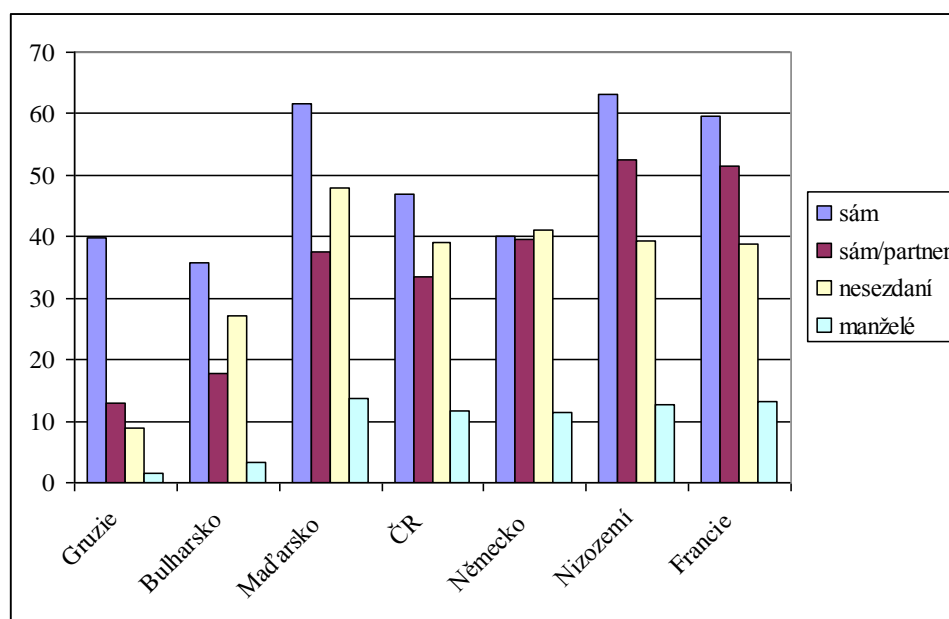
* to znamená, že má blízkého přítele/přítelkyni, která/který s ním/s ní nežije ve stejné domácnosti

¹² Rozvody druhého a vyššího pořadí tvoří v ČR zhruba pětinu všech rozvodů [Populační 2007: 31].

Také za ostatní sledované země ukazuje obr. 4, že manželství bývají nejčastěji první formou partnerského soužití v životě jedince, a to zejména v tradičněji se demograficky chovajících zemích. V těchto zemích jedinec žije zcela sám častěji v mladších životních etapách před započítáním partnerského života, než je tomu v ostatních zemích. Zejména pro Nizozemí, Maďarsko a Francii platí, že tato forma soužití je typičtější pro vyšší fáze životního cyklu, kdy po ukončení některého (jediného) partnerství už jedinec další (dočasně) nenavazuje. Zatímco ve Francii a Nizozemí okolo 20 % lidí mladších 30 let, aktuálně nemajících partnera, už mělo za sebou alespoň jedno partnerství, v Gruzii to byly 3 % a v Bulharsku 4 %, ale i v ČR jen 6 %.

Nejvýraznější rozdíly mezi zeměmi jsou z tohoto hlediska ve věkové kategorii nad 60 let. Nejvyšší podíl aktuálně osaměle žijících lidí, kteří až do tohoto věku nikdy nežili v partnerství, je v Německu (54 %) a ve Francii (28 %). V ČR je takových lidí 23 %, obdobně jako v Bulharsku. Nejméně jich je v Maďarsku (5 %) a Nizozemí (14 %) Nelze předpokládat, že by to byli většinou lidé volící záměrně život jako „single“ v dnešním slova smyslu, ale pro určitý podíl z nich to platit bude.

Z hlediska partnerské stability těch, které výzkum zastihl v situaci manželského soužití, se země liší nejvíce naopak u nejmladší věkové kategorie. Méně než jedno procento těchto jedinců žilo v opakovaném partnerství v Gruzii a Bulharsku. Nejčastěji nastává takový případ v Maďarsku (22 %). ČR vykazuje ve všech věkových kohortách průměrné hodnoty. Vzhledem k nadprůměrné české rozvodovosti zde v předchozích partnerstvích musí být větší podíl manželství, a tedy nesezdané soužití spíše vyústí do sňatku. Slouží zde jako manželství na zkoušku častěji, než v zemích s nižší rozvodovostí a srovnatelným podílem opakovaných partnerství (např. Francie či Německo).

Obr. 4: Zkušenost s partnerským soužitím podle aktuální formy rodinného soužití
(Podíl osob v příslušné skupině, které (též) v minulosti žily v nějaké formě partnerství)

Velice markantní rozdíly jsou v podílu vícenásobných partnerství v životě těch, kteří v době výzkumu žili v nesezdaném soužití a bylo jim více než 50 let. Jako „běžná“ etapa životního cyklu se tato forma rodinného soužití jeví zejména v Maďarsku a Nizozemí, ale i v Bulharsku a Francii. Jako spíše výjimečná se tato forma vyskytuje opět v Gruzii.

Základním poznatkem z této části analýzy je to, že z hlediska životních drah lze země spíše zařadit do určitých skupin dle míry „tradičnosti“ či „modernosti“ demografického chování, než je tomu v případě analýzy jednotlivých ukazatelů pohybu obyvatelstva nebo celkové struktury žitých forem rodinného života. Ani zde však není spolehlivá a obecně platná typologie plně dosažitelná.

Souvislost mezi formou rodinného soužití a plodností

Donedávna byl pokles sňatečnosti pokládán za velmi významný faktor snižování porodnosti. V poslední době bylo prokázáno, že vazba mezi sňatečností a plodností není tak těsná [např. Sobotka et.al. 2008], lépe řečeno se postupně oslabuje, jakkoliv je plodnost vdaných žen vyšší, než žen rozvedených a svobodných a než žen žijících v jediném nebo opakovaném partnerství bez sňatku [Populační 2007, Rychtaříková 2008]. Dokazují to mj. vyšší podíly prvorozených dětí mezi těmi, jejichž matky nejsou provdané [Štyglarová 2009: 165], oproti ženám vdaným, majícím častěji dvě či více dětí. Rostoucí podíl dětí narozených mimo manželství tedy přispívá k celkovému poklesu porodnosti, byť se to aktuálně v ČR neprojevuje vzhledem k nárůstu plodnosti v posledních letech.

Zde se chceme podívat na to, jak se rodinné chování projevuje ve formách soužití rodičů s dětmi. K tomu poskytují statistická data rámcové charakteristiky. Kromě výše uvedených připomeňme několik dalších, platných v ČR a více méně obdobných v dalších zemích (viz srovnání na začátku statě). Stále se rodí nejvíce dětí vdaným matkám. Přitom se více dětí narozených mimo manželství rodí osamělým ženám, než těm, kdo mají partnera, ač nejsou oddáni [Populační 2007: 85]. Platí to především pro svobodné matky. Nemalá část žen se však dnes vdává až po narození prvního dítěte [Štyglarová 2009: 165]. V důsledku letité soudní praxe při rozvodech a tradice rodinného chování žijí po rozvodu děti (na kratší nebo delší čas) s osamělou matkou, což se projevuje v nárůstu počtu a podílu neúplných rodin (spolu s mimomanželskou plodností). Opakované sňatky uzavírají spíše muži, celkově se jejich intenzita snižuje [Populační 2007: 29]. Přibývá priznaných nesezdaných soužití a mezi nimi roste podíl rodin s dětmi [Populační 2007: 85].

Jak se tedy při těchto výchozích podmínkách utváří rodinné soužití dětí a rodičů? Nejprve se podívejme na počty vlastních dětí rodičů žijících v době výzkumu v různých formách rodinného soužití. Abychom se co nejvíce přiblížili ke skutečné vzájemné podmíněnosti plodnosti a sňatkového chování, jsou v tab. 3 vyčleněny údaje za osoby, které žijí poprvé v nějaké formě partnerského soužití nebo doposud nijakým partnerstvím neprošly, a naopak jedinci s již nabytou zkušeností s některým typem partnerství. Pracujeme s celorepublikovými ukazateli, ač zde má samozřejmě velký vliv věk. Základní poznatky o rozdílech mezi sledovanými zeměmi, které jsou poměrně výrazné, lze shrnout do několika konstatování. Francie se spolu s Gruzii vyznačuje vyššími podíly dětí v nesezdaných soužitích, což v případě Francie odpovídá relativně nejpříznivějším legálním podmínkám pro tuto formu partnerství [viz Palonciová 2009]. Překvapivé (mj. vzhledem k dříve uvedeným faktům o sňatkovém chování a postojích) je, že v Gruzii je mezi osobami, žijícími s partnerem formou LAT, vysoký podíl rodičů s dětmi¹³. Předchozí charakterizování Gruzie jako tradičněji se chovající země zde získává trhlínu. Podíly těchto „rodin“ v ostatních zemích naznačují, že se v nich jedná převážně o dočasný stav. V Německu a podobně ve Francii je velký podíl těch, kdo žijí s dítětem, mezi osobami zcela bez partnera. Mohou to však být jak neúplné rodiny, tak soužití rodiče s dospělým dítětem. V ČR a Německu je nejvíce

¹³ Na hledání příčin zde není prostor. Così napovídá fakt, že také v Ruské federaci je výskyt LAT s dětmi poměrně vysoký (srv. Kreyenfeld, Konietzka, Hornung 2009). Zde však existuje i metodologický problém – nízká absolutní četnost těchto soužití

bezdětných prvních manželství. V Nizozemí, a také v Maďarsku, následně pak v ČR a Německu, jsou vyšší podíly bezdětných nesezdaných soužití, než v ostatních zemích.

V souhrnu za všechny země tato data ukazují známý fakt, že manželská rodina je nejpříznivějším prostředím pro zakládání rodiny a výchovu dětí. Za jistých společenských podmínek ji může nahradit nesezdané soužití, ale ani v zemi s nejpříznivějšími podmínkami pro tato soužití nemohou z hlediska porodnosti manželskou rodinu nahradit. Roli zde bude hrát odlišná stabilita těchto dvou druhů soužití, ale také zřejmě odlišnost hodnotových orientací či životních drah těch, kdo do těchto vztahů vstupují.

Hodnocení různých forem rodinného soužití z hlediska porodnosti však může být zavádějící, pokud nejsou brány v úvahu všechny okolnosti, které ovlivňují incidenci různých těchto forem v konkrétních společensko ekonomických podmínkách jednotlivých zemí. Nelze např. předpokládat, že by rodinně politická a další opatření v Gruzii natolik podporovala neúplné rodiny, že by osamělé rodičovství přinášelo méně problémů, než v jiných zemích (a tedy podporovala jeho výskyt). Naopak vzhledem k podstatně častějšímu vícegeneračnímu soužití, než v evropských zemích (potvrzenému daty GGS), je to spíše širší rodina, která usnadňuje podmínky osamělým rodičům. To však neukazuje na to, že by osamělé rodičovství zde bylo příliš svobodnou volbou. Jestliže tedy v Gruzii zjišťujeme u osob bez stálého partnera ukazatele porodnosti vyšší, než v jiných státech v úplných rodinách, je to odraz celkově vyšší porodnosti a zřejmě i náznak nějakých specifických okolností. Nikoliv důkaz nezávislosti porodnosti na formách rodinného soužití.

Tab. 3: Průměrný počet biologických dětí podle aktuální formy rodinného soužití a „hrubé“ historie partnerství*

Země	soubor	Sám (zcela)	Sám (partner žije jinde)	Nesezdaní	Manželé	Celkem
Gruzie	A	0,89	1,28	1,53	2,24	1,70
	B	0,05	1,29	1,46	2,23	1,61
	C	2,15	1,21	2,33	2,73	2,19
Bulharsko	A	0,70	0,29	1,41	1,74	1,35
	B	0,20	0,15	1,25	1,73	1,30
	C	1,63	1,00	1,82	2,00	1,66
Maďarsko	A	1,04	0,44	1,09	1,86	1,49
	B	1,04	0,02	0,56	1,86	1,39
	C	1,66	1,13	1,65	1,85	1,68
ČR	A	0,86	0,52	0,96	1,73	1,25
	B	0,15	0,13	0,57	1,70	1,08
	C	1,65	1,30	1,57	2,01	1,68
Německo	A	0,98	0,61	0,90	1,67	1,33
	B	0,70	0,24	0,61	1,68	1,30
	C	1,41	1,19	1,32	1,65	1,43
Nizozemí	A	1,17	0,83	0,83	2,14	1,62
	B	0,04	0,30	0,53	2,17	1,58
	C	1,83	1,30	1,28	1,91	1,71
Francie	A	1,26	0,84	1,24	2,14	1,64
	B	0,45	0,24	1,00	2,14	1,56
	C	1,82	1,40	1,64	2,18	1,80

* soubor A = všichni respondenti; soubor B = žijí v prvním partnerství nebo dosud v žádném nežili; soubor C = již někdy žili v partnerství (mimo případně aktuální) bez ohledu na důvod jeho ukončení

Vzhledem k již zmíněné závislosti ukazatelů vztahu mezi partnerským (ne)soužitím a porodností na věku, předkládám ještě průměrné počty biologických dětí osob ve věku do 29 let a věkové kategorie 30-39 let. Lze předpokládat, že alespoň u nejmladších jedinců je méně časté, že aktuální rodinné situaci předcházelo dřívější manželství či partnerství, takže lze

sledovat poměrně přímou vzájemnou podmíněnost počtu dětí a formy soužití. Jak ukazuje tab. 4, stále převládá praxe, kdy manželství je předpokladem založení rodiny. Platí to zejména tam, kde lidé zakládají častěji přímá manželství. Takové sňatky jsou uzavírány v nižším věku (průměrný podíl dětí narozených lidem mladším třiceti let se liší podle legitimacy partnerství, zatímco u lidí ve věku 30-39 let jsou rozdíly méně výrazné).

Pokud jde o mezinárodní srovnání, zde se země východněji zeměpisně položené vyznačují proti ostatním vyššími počty dětí velmi mladých rodičů. Gruzie opět vyniká i dětmi osamělých rodičů. Jinak jsou si země v těchto raných stádiích životního cyklu ze zkoumaného hlediska podobné.

Tab. 4 : Průměrné počty vlastních dětí podle formy rodinného soužití a věku u osob do 39 let

Forma soužití	Gruzie		Bulharsko		Maďarsko		ČR		Německo		Nizozemí		Francie	
	do 29	30-39	do 29	30-39	do 29	30-39	do 29	30-39	do 29	30-39	do 29	30-39	do 29	30-39
sám	0,02	0,36	0,06	0,50	0,06	0,62	0,04	0,60	0,12	0,71	0,06	0,50	0,10	0,78
sám/partner	0,30	0,95	0,06	0,43	0,05	0,48	0,05	0,72	0,10	0,61	0,04	0,58	0,06	0,78
nesezdání	1,12	1,61	1,10	1,55	0,41	1,21	0,34	1,19	0,32	0,87	0,26	0,82	0,47	1,43
manželé	1,47	2,05	1,20	1,63	1,14	1,84	1,00	1,69	1,14	1,72	0,89	1,85	0,97	1,96

Data GGS ukazují ještě další aspekt rození dětí v různých rodinných podmínkách. Přestože statistiky uvádějí větší počty mimomanželsky narozených dětí osamělým matkám, než těm, které žijí s partnerem (což se ovšem obtížně zjišťuje s dostatečnou spolehlivostí), podle GGS žije více dětí narozených mimo manželství v rodinách nesezdaných rodičů, než s osamělými rodiči, a to i v případě, že žena žije ve svém prvním partnerství. Výjimkou je Maďarsko a obdobně jsou průměrné počty dětí v obou rodinných formách v Německu. Z toho lze odvodit, že i rodiče žijící v době porodu odděleně, po čase založí společnou rodinu, byť bez legálního "potvrzení" [srv. Štyglerová 2009: 165]. Jsou tu ovšem dvě možnosti. Buď toto nesezdané soužití tvoří oba biologičtí rodiče nebo pouze jeden s novým partnerem. Druhý případ není vůbec výjimečný, jak napovídají data o podílu nevlastních dětí a dětí z předchozích manželství (tab. 5). V obou případech jsou nicméně děti, které žijí pouze s jedním z biologických rodičů a současně s nevlastním druhým rodičem, výrazně v menšině. Ženy mají sice v nových partnerstvích vyšší počty vlastních dětí, ale základní míra rozdílu podle formy soužití platí obdobně pro ženy i muže.

Země se v tomto významně neliší. S výjimkou německých mužů mají v novém svazku děti z předchozích partnerství častěji nesezdané páry, než manželé. Totéž (zde bez výjimky) platí i o soužití s nevlastními dětmi. Vzhledem k převažující soudní praxi, uplatňované více méně ve všech sledovaných zemích, je logické zjištění, že zatímco se svými dětmi do nových rodin přicházejí spíše ženy, s nevlastními dětmi „recipročně“ žijí v nových rodinách spíše muži.

Tab. 5: Kolik mužů a žen, žijících dnes s partnerem, má v nové rodině vlastní děti z předchozího manželství (partnerství) a kolik žije s nevlastními dětmi (dětmi partnera) podle formy partnerského svazku

	Mají své děti z jiného partnerství				Žijí s nevlastními dětmi			
	manželé		nesezdání		manželé		nesezdání	
	muž	žena	muž	žena	muž	žena	muž	žena
Gruzie	0,2	0,2	2,0	3,0	0,2	0,2	1,5	1,2
Bulharsko	1,4	1,5	3,9	9,4	0,6	0,4	10,5	6,2
Maďarsko	1,6	2,7	5,6	20,3	2,8	0,4	19,0	2,0
ČR	1,0	4,6	5,6	21,6	2,4	0,1	12,0	1,2
Německo	5,0	8,7	3,3	12,6	1,0	0,4	8,0	1,4
Nizozemí	0,3	2,3	2,1	10,3	0,1	0,1	0,6	0,6
Francie	0,9	1,8	4,6	11,8	2,2	0,4	10,9	2,3

Dopady různých forem rodinného soužití

Nakolik ovlivňuje rodinné prostředí či forma partnerského soužití rodinné plány a jejich naplňování závisí mj. na tom, jaké se vytvářejí v různých formách rodinného soužití podmínky pro plnění rodinných funkcí, zejména funkce reprodukční a výchovné. Opět se dostáváme do vztahů, které jsou oboustranné. Např. ekonomická aktivita partnerů a jejím prostřednictvím dosahovaná životní úroveň domácnosti podmiňují rozhodování o dětech a na druhou stranu počty a věk dětí ovlivňují životní standard a ekonomickou aktivitu, ovšem většinou pouze žen. Při vědomí těchto souvislostí se podívejme na jednoduché ukazatele některých dopadů volby (jakkoliv /ne/svobodné) určité formy rodinného soužití na životní styl a životní podmínky. Zde se soustředíme pouze na osoby ve věku 30-60 let, u nichž lze předpokládat nejsilnější determinovanost sledovaných jevů.

Životní standard je zde zjišťován dotazem na subjektivní pocit chudoby, měřený na pětibodové škále. Ukázaly se rozdíly především podle zemí (tab. 6). Menší byla shledána podmíněnost skladbou aktuální rodiny, a to i v případě, že byly vyděleny nukleární rodiny, přesněji řečeno čisté domácnosti. Proti očekávání zde existují silnější vazby v západoevropských zemích a v ČR, než v zemích ostatních (koeficient korelace R^{14} dosahuje při korelační analýze hodnoty těsně nad 0,20 v ČR a Německu a blíží se jí v Nizozemí a ve Francii, jinde je nižší; statistická významnost je vždy 0,000; zde jsou pro přehlednost uvedena průměrná skóre, ne podíly odpovědí). Otevírá se tu samostatné zajímavé výzkumné téma, protože teprve odkrytím intervenujících faktorů, kterých bude řada, lze nalézt zdroje předpokládané diference.

Tab. 6: Průměrné skóre subjektivního hodnocení chudoby*

Forma soužití	Země	Průměr	N	Země	Průměr	N
Sám	Gruzie	1,95	379	ČR	2,70	1096
sám/partner		2,32	41		3,00	219
nesezdání		2,28	282		3,05	382
manželé		2,33	2082		3,23	2729
Celkem		2,27	2784		3,07	4426
Sám	Bulharsko	1,86	504	Německo	3,32	986
sám/partner		2,52	96		3,66	373
nesezdání		1,75	324		3,78	407
manželé		2,29	3915		3,93	3450
Celkem		2,21	4839		3,78	5216
Sám	Maďarsko	2,83	1003	Francie	3,01	1211
sám/partner		3,07	118		3,21	446
nesezdání		3,14	520		3,35	741
manželé		3,26	4420		3,57	3098
Celkem		3,18	6061		3,39	5496

* Na otázku „jak vycházíte s příjmy domácnosti“ respondenti odpovídali na pětibodové škále, kde bylo 1. velmi obtížně a 5. velmi snadno

V žádné ze zemí nebyla prokázána odlišnost subjektivně vnímaného napětí mezi rodinou a zaměstnáním. Indikátory používané v šetření GGS a dalších [srv. např. Crompton, Lyonette 2006] nicméně obecně ukazují spíše souvislosti tohoto napětí s některými charakteristikami práce a individuálními předpoklady, než s ukazateli rodinného zázemí. Ačkoliv vztah rodiny a zaměstnání je primárně problémem zaměstnaných osob, jiné analýzy ukázaly, že svoji roli hraje v případě žen-matek i to, jak a v které fázi rodinného cyklu se aktivně účastní na trhu práce (jsou zaměstnané nebo hledají zaměstnání). Přesněji řečeno vliv má to, v které fázi péče o dítě (věku dítěte) zůstávají v domácnosti pečovat o dítě, a tím se

¹⁴ Použit koeficient Pearson R, který umožňuje měřit závislost ordinálních a nominálních znaků.

vyhýbají vzniku napětí mezi plněním rodinných a pracovních rolí. Proto zde uvádím tabulku (tab. 7), která ukazuje socioprofesionální postavení žen žijících ve zde sledovaných formách rodinného soužití. Zjišťované souvislosti jsou vyšší v západoevropských zemích. V Gruzii a Bulharsku se do nich promítá vysoká míra nezaměstnanosti, postihující různé sociální skupiny a hlavní rozdíl spočívá v podílu žen na rodičovské dovolené apod. V Německu a ve Francii se život jednotlivce (bez partnera) v případě žen promítá do zhoršeného postavení na trhu práce. V Nizozemí a Německu je patrný rozdíl mezi sezdánými a nesezdánými páry v podílu žen v domácnosti nebo na rodičovské dovolené. Vdané ženy se tzv. male-breadwinner model partnerské dělby rolí, než nesezdané. Naproti tomu se z tohoto hlediska zdají být hlavní rozdíly v Maďarsku, Gruzii a v ČR (a platí to i Německu) mezi ženami žijícími jakkoliv s partnerem a těmi bez něj. Tato diferenciací, z níž byly zmíněny jen dílčí aspekty, se s vysokou pravděpodobností promítá do dalších odlišností životního stylu a životních podmínek osob žijících podle odlišných vzorců rodinného chování.

Tab. 7: Socioprofesionální postavení žen podle forem rodinného soužití (relativní řádkové četnosti)

Země	Forma soužití	zaměstnaná	nezaměstnaná	MD/RD/dom.*	ostatní	CN**
Gruzie	sám	50,3	21,7	20,0	7,9	0,183
	sám/partner	30,4	34,8	26,1	8,7	
	nesezdaní	43,7	16,8	36,1	3,4	
	manželé	42,5	13,3	40,0	4,2	
	celkem	43,9	15,4	35,9	4,9	
Bulharsko	sám	66,9	18,2	1,0	14,0	0,138
	sám/partner	77,1	12,5		10,4	
	nesezdaní	51,2	30,2	7,4	11,1	
	manželé	69,8	17,0	5,6	7,6	
	celkem	68,6	17,8	5,1	8,6	
Maďarsko	sám	58,6	4,2	2,1	35,1	0,201
	sám/partner	75,0	6,6	7,9	10,5	
	nesezdaní	57,1	7,9	13,3	21,7	
	manželé	62,7	5,1	13,2	19,0	
	celkem	61,7	5,1	10,7	22,4	
ČR	sám	64,3	12,5	3,0	20,2	0,184
	sám/partner	79,3	4,4	9,6	6,7	
	nesezdaní	61,0	7,1	17,0	14,8	
	manželé	67,6	7,4	11,2	13,8	
	celkem	66,9	8,6	9,4	15,2	
Německo	sám	65,0	18,0	9,5	7,5	0,257
	sám/partner	76,3	13,2	3,7	6,8	
	nesezdaní	69,4	13,4	12,1	5,2	
	manželé	64,3	6,5	26,9	2,3	
	celkem	65,6	9,6	21,0	3,8	
Nizozemí	sám	66,6	5,7	12,0	15,8	0,276
	sám/partner	74,7	7,0	10,2	8,1	
	nesezdaní	79,5	3,7	11,4	5,4	
	manželé	59,1	1,8	33,1	6,0	
	celkem	63,8	3,2	24,8	8,2	
Francie	sám	71,7	12,6	5,0	10,7	0,203
	sám/partner	76,6	10,7	5,7	6,9	
	nesezdaní	74,3	8,6	11,2	5,9	
	manželé	67,7	6,4	19,1	6,8	
	celkem	70,3	8,5	13,6	7,6	

* na mateřské nebo rodičovské dovolené nebo v domácnosti

** koeficient kontingence měřící závislost nominálních znaků

Větší diferencovanost zjišťujeme také z hlediska dělby práce v domácnosti a vytíženosti domácími povinnostmi (tab. 8). Protože zde porovnáváme i domácnosti jednotlivců, je třeba provést srovnání zvláště pro muže a pro ženy (data za Francii a Nizozemí

zde neuvádíme, protože se v nich vyskytly chyby). Genderové rozdíly jsou tu podle očekávání významné a asi jedny z nejvýznamnějších. Země se v tomto ukazateli významně neliší, jistou výjimku představuje Německo viditelnějšími rozdíly mezi jednotlivci a v páru žijícími jedinci. Hlavně v tomto smyslu celkově diferencují formy rodinného soužití. Ani ženy, ani muže partnerství evidentně neosvobozuje od určitého množství aktivit (nutno připomenout, že pouze ze sledovaných sedmi aktivit), které jsou zřejmě brány jako jistá samozřejmost nebo nutnost. Jen nevelké rozdíly se ukazují mezi zatížením domácími povinnostmi u sezdáných a nesezdáných párů, což je v rozporu s tím, co píší někteří zahraniční autoři, avšak k obdobným závěrům vedly i jiné výzkumy v ČR [viz Höhne, Svobodová a Šťastná 2008: 129, 140, Palonciová 2009].

Tab. 8: Průměrné skóre zatížení domácími povinnostmi*

Země	Forma soužití	žena	muž	N ženy	N muži
Gruzie	sám	3,73	2,60	768	369
	sám/partner	4,34	3,11	47	55
	nesezdaní	3,56	2,02	218	339
	manželé	3,46	1,94	2079	1679
	celkem	3,54	2,07	3112	2442
Bulharsko	sám	-	2,96	-	563
	sám/partner	-	3,41	-	107
	nesezdaní	3,39	1,69	218	219
	manželé	3,48	1,66	2961	2242
	celkem	3,47	1,95	3179	3131
Maďarsko	sám	4,53	3,34	936	611
	sám/partner	4,38	3,68	109	81
	nesezdaní	3,17	1,33	284	322
	manželé	3,37	1,25	2697	2317
	celkem	3,65	1,70	4026	3331
ČR	sám	4,80	4,58	759	675
	sám/partner	4,59	4,15	157	137
	nesezdaní	3,24	1,71	202	225
	manželé	3,33	1,65	1628	1449
	celkem	3,80	2,59	2746	2486
Německo	sám	5,29	5,33	604	492
	sám/partner	5,33	5,53	197	201
	nesezdaní	2,82	1,64	237	193
	manželé	3,49	1,69	2085	1514
	celkem	3,91	2,76	3123	2400
Celkem	sám	4,55	3,83	3067	2710
	sám/partner	4,81	4,33	510	581
	nesezdaní	3,23	1,68	1159	1298
	manželé	3,43	1,61	11450	9201
	celkem	3,67	2,17	16186	13790

*počet pravidelně vykonávaných aktivit ze sedmi dotazovaných

Závěr

Provedená analýza, zatím s ne zcela utříděnými výsledky, se zdá být dobrým východiskem pro další zkoumání v naznačeném směru, což bylo jedním z jejích hlavních cílů.

Potvrdila se dost omezená konsistence dílčích ukazatelů demografického chování a rodinného soužití v jednotlivých zemích na straně jedné a vybranými determinujícími faktory a důsledky různého rodinného soužití na straně druhé. Ohledně determinujících vlivů se tato stať omezila na faktory individuální. Bylo by zřejmě možné, po provedení důkladné analýzy, uvedený poznatek rozšířit v tom smyslu, že velmi obtížné bude i nalezení dost komplexních a jednoznačných souvislostí s politickými a ekonomickými charakteristikami zemí. Hypoteticky lze předpokládat vyšší konzistenci s jejich kulturně normativním systémem a celkovou mírou modernizace. V té se ovšem jistě aspekty ekonomických podmínek skrývají.

Zjištěné odlišnosti v rodinném soužití jsou podmíněny celou řadou vzájemně propojených faktorů. Obecně platí, že jsou výsledkem synergického působení individuálních předpokladů (hodnot, preferencí, zvyků) a společenských podmínek (ekonomických, sociálních a kulturních). Tato podmíněnost zde nemohla být sledována podrobně, proto docházíme jen k obecným závěrům. Nicméně se zdá, že důvodem toho, že se nepodařilo prokázat nějaké zákonitosti v podmínkách a důsledcích života v odlišných rodinných formách, může být to, že vazby mezi těmito formami a jednotlivými ukazateli individuálního a rodinného divadla mohou být nepřímé, zprostředkované, což opět vyzývá k hlubší analýze.

Prokázané odlišnosti jednotlivých zemí či jejich skupin nemohou jednoznačně potvrzovat vliv externích, strukturálních podmínek. V každé zemi totiž vznikají zcela jedinečná propojení různých faktorů ekonomického rozvoje (je v nich do větší nebo menší míry různý stupeň rozvinutosti jednotlivých faktorů) a institucionálních podmínek. Vedle toho jsou strukturální proměny propojeny se změnami v oblasti kulturní či hodnotově normativní (tzn. např. to, že ekonomické podmínky působí jednak přímo a jednak prostřednictvím svého vlivu na preference při rozhodování o dílčích krocích v rodinné a životní dráze). V různých zemích může být intenzita působení obdobně rozvinutých dílčích oblastí různá¹⁵, ale prokázat superioritu vlivu těch či oněch faktorů vyžaduje hlubší analýzu.

Analýza prokázala, že nesezdané soužití a manželství jsou chápány jednak jako dvě alternativy, jednak jako dvě na sebe navazující etapy rodinného cyklu. Obě varianty jsou významně zastoupeny. Z našich, nutně dílčích pohledů, se ukázaly rozdíly v zastoupení a vnímání těchto forem partnerství mezi zeměmi, nepodařilo se však dokázat, že by zastánci jednotlivých variant převládali v dané zemi v závislosti na jejich ekonomických či kulturních charakteristikách.

Podle předpokladů se ukázalo, že mnohé souvislosti odlišných forem rodinného soužití se dotýkají jinak mužů a jinak žen.

Literatura

- CROMPTON, R.- LYONETTE, C. 2006. Work-Life 'Balance' in Europe. In: *Acta Sociologica*, č. 4, 2006, s. 379–393.
- Eurostat. LANZIERI G. 2008. Population in Europe 2007: first results. *Statistics in focus* 81/2008. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-08-081/EN/KS-SF-08-081-EN.PDF
- HAMPLOVÁ, D. 2006. Sňatečnost, nesezdaná soužití a veřejné mínění. In: Kocourková, J., Rabušic, L. (eds.). 2006. *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?*, Praha: UK PŘF, 2006. ISBN 80-86561-93-3
- GAUTHIER A. H.- D. PHILIPPOV. 2008. Can policies enhance fertility in Europe? In: *Vienna Yearbook of Population Research*. Vienna Institute of Demography, 2008, s. 1-16.
- HAKIM, C. 2000. *Work-lifestyle choices in the 21st century: Preference theory*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- HÖHNE, S.- SVOBODOVÁ K. - A. ŠŤASTNÁ. 2008. Význam partnerství pro harmonizaci rodiny a zaměstnání. Pp. 119-144 in Sirovátka, T. a O. Hora (eds.) *Rodina, děti a zaměstnání v České společnosti*. Brno, František Šalé-Albert, 2008. ISBN 978-80-7326-0140-5
- KREYENFELD, M.- KONIETZKA, D.- HORNING, A. 2009. Family diversity in France, the Russian Federation and East and West Germany: an overview of living arrangements and

¹⁵ Tím je míněno, že např. v zemích s obdobným stupněm ekonomického vývoje mohou působit s odlišnou intenzitou tradiční vzorce chování a hodnotové preference.

- living conditions. In *How Generations and Gender Shape Demographic Change*. New York – Ženeva, UNECE, 2009. ISBN 978-92-1-117004-7.
- KUCHAŘOVÁ, V. 2003. Některé obsahové změny postojů k manželství a rodičovství. In: Mareš, P., Potočný, T. eds. *Modernizace a česká rodina*. Brno: Barrister & Principal. s. 189-204. ISBN 80-86598-61-6
- PALONCYOVÁ, J. 2009. *Manželství a nesezdané soužití v České republice a ve Francii: projevy druhého demografického přechodu?*. Disertační práce.
- POPULAČNÍ VÝVOJ ČESKÉ REPUBLIKY 2001-2006. 2007. Praha, Přírodovědecká fakulta UK, 2007. ISBN 978-80-86561-77-6
- RABUŠIC, L. – CHROMKOVÁ MANEA B.E. 2007. „Preferenční teorie Hakimové v českém kontextu.“ *Demografie* č. 2, 2007, s. 77-86.
- RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2008. „Česká republika: trendy demografického vývoje“. Pp. 11-41 In Rychtaříková, J., V. Kuchařová (eds.). *Partnerství, rodina a mezigenerační vztahy v české společnosti*. Praha: PpF UK-VUPSV. ISBN 978-80-86561-52-3
- SOBOTKA, T.,-TOULEMON, L. 2008. *Ahanging family and partnership behaviour: Common trends and persistent diversity across Europe*. In *Demographic Research*, vol. 19, 2008 - s. 83-138. ISSN 1435-9871.
- SOBOTKA, T.-ŠŤASTNÁ, A.,-ZEMAN, K.- HAMPLOVÁ, D.- KANTOROVÁ, V. 2008. *Czech Republic: A rapid transformation of fertility and family behaviour after the collapse of state socialism*. In *Demographic Research*, vol. 19, 2008 - s. 403-454 : lit., obr., tab - ISSN 1435-9871.
- ŠTYGLEROVÁ, T. 2009. *Vývoj obyvatelstva v České republice v roce 2008*. In: *Demografie*, č. 3, 2009, s. 153-172.
- THOMPSON, E.- MC LANAHAN, S.S.- CURTIN, R.B. 1992. *Family Structure, Gender and Parental Socialization*. *J. of Marriage and the Family*. Roč. 54, č. 2.
- VAN DE KAA, D.J. 1987. *Europe's second demographic Transition*. *Population Bulletin*, roč. 42, č. 1, s. 1-57
- VIENNA YEARBOOK OF POPULATION RESEARCH. 2008. *Special issue on "Can policies enhance fertility in Europe?"*. Eds.: Anne H. Gauthier and Dimiter Philipov. Volume 2008. Vienna: Vienna Institute of Demography, 2008.

Adresa autora:

PhDr. Věra Kuchařová, CSc.
Výzkumný ústav práce a sociálních věcí
Palackého nám. 4
128 01 Praha 2
vera.kucharova@vupsv.cz